

Şahin, T. (2022). Bir Osmanlı başkentinde Celâliiler: Bursa'da Celâli istilası ve yarattığı tahribat. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 785-820.

DOI: 10.21550/sosbilder.1088272
Araştırma Makalesi / Research Article

BİR OSMANLI BAŞKENTİNDE CELÂLİLER: BURSA'DA CELÂLİ İSTİLASI VE YARATTIĞI TAHRİBAT*

Tahsin ŞAHİN**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 18 Nisan / April 2022

ÖZET

Dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok değişim ve dönüşümün yaşandığı 17. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda hemen her sınıftan insanın katıldığı Celâli İsyanları denilen şiddet sarmalı ortaya çıkmıştır. Her ne kadar tek bir hedef etrafında toplanmasalar da Celâli İsyanlarının temelinde katılımcılarının daha iyi yaşam koşullarına kavuşma arzusunun yattığı düşünülebilir. Bu doğrultuda daha iyi mevkilere ulaşmak isteyen Celâliiler için Bursa devlet ile önemli bir pazarlık unsuru olmuştur. Siyasi, kültürel ve ekonomik açılardan önde gelen Bursa, 1607'de Kalenderoğlu Mehmed'in lideri olduğu Celâliilerce istila edilmiştir. Bu süre zarfında Kalenderoğlu'nun elçileri İstanbul'a giderek ona yeni bir idari görev verilmesi için pazarlığa oturmuşlardır. Yaklaşık iki ay süren istila boyunca şehrin doğusunun büyük kısmı tahrip edilmiştir. Bursa Şer'îye sicillerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanan bu çalışmada tahribatin genel kanının aksine büyük olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca tahrip edilen yapılar haritalandırılarak Celâli istilasının Bursa'daki izleri sürülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Celâli İsyanları, Kalenderoğlu Mehmed, tahribat

* Bu makale, yazarın 2017 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında tamamladığı *Celâli Kuşatması Altında Bursa* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, tahsinsahin@uludag.edu.tr

Celalis in an Ottoman Capital; Celali Invasion in Bursa and Its Destruction

ABSTRACT

In the 17th century, many changes and transformations were experienced in the world and in the Ottoman Empire, a great turmoil called the Celali Revolts emerged in Ottoman Anatolia, in which people from almost every class participated. Although they did not gather around a single goal, it can be thought that the desire of the participants to achieve better living conditions underlies at the heart of the Celali Revolts. In this direction, Bursa became an important negotiation element with the state for the Celali rebels who wanted to reach better positions. Politically, culturally and economically prominent Bursa was invaded in 1607 by the Celali, led by Kalenderoğlu Mehmed. During this time, Kalenderoğlu's envoys went to Istanbul and negotiated a new administrative rank for him. During the invasion, which lasted about two months, most of the eastern part of the city was destroyed. In this study, which was prepared in line with the information obtained from the Bursa Şer'iyе registries, it was concluded that the destruction was larger contrary to the general belief. In addition, the destroyed structures were mapped and the traces of the Celali invasion in Bursa were tried to be traced.

Key Words: Bursa, Celâî Rebellions, Kalenderoğlu Mehmed, destruction

Giriş

16. yüzyıla kadar dünyanın en iyi organize olmuş, en etkili ve güçlü ordularından birine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, yüzyılın sonlarına doğru iki cephede birden savaşılmaya başlamıştı. Bir yandan Safevîler ile mücadele ederken (1578-1590, 1603- 1639) diğer yandan da Habsburglar ile literatürde “uzun savaş” olarak nitelendirilen bir savaşın içine girmişti (1593-1606). Savaşlar Osmanlı maliyesini derinden sarsmıştı.¹ Savaş maliyetlerinin yanı sıra, ateşli silahların kullanımındaki

¹ 1578-1590 arasındaki savaşlar sonucu Osmanlı, İran'a karşı büyük zaferler elde etmiş ve geniş topraklar kazanmış olsa da hem kazanılan toprakları uzun süre elde tutamamış hem de savaş, ekonomisine çok zarar vermişti. Dönemin sadrazamlarından Siyavuş

artış², maddi açıdan bir baskı oluşturduğu gibi sosyal hayatı da etkilemişti. Osmanlı ordusunun bel kemiği olan tımarlı sipahiler ateşli silahlar karşısında yetersiz kaldığından Osmanlı merkezi yönetimi çareyi tüfek kullanabilen piyade ordusunun sayısını arttırmakta bulmuştu. Bu durum yeniçeri sayısının neredeyse üç kat artışıyla sonuçlanacaktı.³ Fakat yeniçeri sayısındaki artış aynı zamanda hazinenin askerler için ödediği ücretin de üç katına çıkması anlamına gelmekteydi. Yeniçeri sayısındaki artışın yanı sıra bu dönemde savaşlarda *sekban* adı verilen ücretli askerlerin kullanımı da artmıştı. Genellikle *levendât* adı verilen genç, bekâr ve işsiz erkeklerden oluşan bu gruplar savaş zamanında ücretli asker olarak istihdam edilirken, savaş sonrasında terhis ediliyordu. Terhis sonrasında oluşan istihdam sorunu, yaşanan pek çok problemin temel sebeplerinden biri olacaktır. Elleri silahları ile işsiz kalan gençlerin çok az kısmı köylerine dönmeyi tercih ederken büyük kısmı çareyi bir bey kapısında ya da eşkıyalıkta aramaktaydı (İnalçık, 1985: 294; Griswold, 2011: 40) ki çoğu zaman bu iki grup arasında pratikte pek fark olmadığı görülmektedir. Ayrıca sekbanların savaş için yola çıkıp, yolun yarısına gelmeden savaş mahalline gitmekten vazgeçerek eşkıyalığa kalkıştıkları da bilinmektedir (Barkey, 1999: 159).

Ordunun piyade kısmı büyütülürken artık eskisi kadar işlevsel olmayan sipahi kanadı küçültülmüştür. Birçok tımar boşa çıkmış ve tekrar tevcih edilmemiş, bir kısmı ise çeşitli nedenlerle tımar sahiplerinin

Paşa, 1588'de bütçenin üçte biri oranında açık verdiğini kaydetmiştir (Griswold, 2011: 19-21). Sinan Paşa'nın İran seferinde Trablusşam'ın vergi gelirinin yarısı (takriben 50.000 flori) doğrudan orduya aktarılmıştır (Kütükoğlu, 1993: 39).

² Bu dönemde savaş teknolojisinde yaşanan değişim literatüre *askeri devrim* olarak girmiştir. Askeri devrim tartışması hakkında detaylı bilgi için bkz. Rogers, 1995: 1-10. Osmanlı tarihi açısından askeri devrim tartışmaları için bkz. (Murphey, 1999; Agoston, 2005).

³ 1500'de 13.000 olan yeniçeri sayısı, 1600'de 38.000'e ulaşmıştı (İnalçık, 1985: 289).

ellerinden alınmıştır.⁴ Tımarlılara karşı bu denli sert bir uygulamaya gidilmesinin tek sebebi askerî alanda yaşanan değişim değil, aynı zamanda artan nakit ihtiyacının hızlı şekilde karşılanmasını sağlayan *iltizam* sisteminin yaygınlaşmasıdır. Görevlerinden azledilen sipahiler Anadolu'ya dönerek yeni sistem içinde kendilerine yer bulmaya çalıştılar.⁵ Ancak bu arayışta en yaygın ve pratik metotları, hâlihazırda var olan Celâîi ordularını komuta etmek olmuştur. Çünkü bu yolla devlet ile pazarlık masasına oturarak yeni görevler edinme imkânı bulmuşlardı (Barkey, 1999: 145-148). Bu suretle dağlardaki eşkıyalar önce kasabaları, sonra şehirleri kuşatacak ve hatta üzerlerine gönderilen Osmanlı ordularını alt edecek kadar büyük bir güce ulaşmışlardı.

Merkezî ordunun büyümesi, savaşların finansmanı, Anadolu'daki kaos ortamı, yaşanan demografik büyüme ve iklimsel problemler Osmanlı maliyesini yeni kaynaklar bulmaya mecbur bırakmıştı. Keza aynı dönemde etkisini gösteren coğrafi keşifler, yenedünyadan Avrupa'ya gelen bol miktarda gümüş ve dolayısıyla artan enflasyon da

⁴ Bu durum ise kısa sürede birtakım karışıklıkları doğuracaktır. Haçova Savaşı'ndan hemen sonra Çağalzade Sinan Paşa tarafından yaptırılan ani bir yoklamada o anda orada olmayan tımarlıların hepsi firari kabul edilmiştir. Stratejik geri çekilme ile savaş meydanından kaçma arasındaki fark net bir şekilde çizilmediğinden ve yaptırımların sadece tımarlılara uygulanması bu kararın o dönemde de çokça tartışılmasına neden olmuştur. Ancak kararın art niyetliliğinin tartışılmasının asıl nedeni sefere hiç çağrılmayanların dahi bu cezalandırmadan nasiplendirilmeleridir. Cezalandırma firarilerin tımarlarına el konulması şeklinde olmuştur. Eleştiriler Sinan Paşa'nın sadrazamlığının ancak bir ay sürmesine neden olmuşsa da yerine gelen sadrazam da bu konuda herhangi bir geri adım atmamıştır (Griswold, 2011: 38-39).

⁵ Aynı sıralarda askerinin bir kısmının Macar sınırına gönderilmesinin yanı sıra bir kısmının İran üzerine giden Nasuh Paşa'ya ve diğer bir kısmının da Anadolu'daki kaos ortamının çözülmesi için görevlendirilen Üveys Paşa oğlu Mehmed Paşa emrine verilmesi de başka bir kargaşa yaratmıştı. Her paşa, diğer paşanın yanında sefere giden askerleri kaçak ilan etmiş ve dirliklerini alarak yanında bulunan askerlere vermişti. Bu durum da daha sonra bir hak arayışı mücadelesine dönerek askerler arasında çatışmalara yol açmış ve eşkıyalığın artışında önemli bir rol oynamıştı (Uluçay, 1944: 13).

Osmanlı merkezî hükümetinin nakde olan ihtiyacını arttırmıştı. Bütün bunlar normalde savaş zamanında toplanan ve olağanüstü hâl vergisi olan *avârız* vergisinin sürekli hâle gelmesine sebep olacaktı (Çiftçi, 2000: 247-268).

Avârız vergisinin yanında Osmanlı toprak sisteminde de yeni bir uygulama dikkat çekmektedir. Daha önceden özel vergi üniteleri için kullanılan *iltizam* yöntemi bu dönemde toprak yönetiminde de kullanılmaya başlanmıştır. Üç yıllık süre için belirli bir ünitenin vergisini devlete nakit olarak ödeyip daha sonra bu süre zarfında bu ünitenin vergisini toplama olarak basitçe tanımlanabilecek bu sistem bazı sorunlar yaratmıştır. Bunların başında mültezimlerin kârlarını kısa sürede maksimize edebilme isteği ve onların da mukataalarını başka kişiler aracılığıyla yönetmeye kalkışması sayılabilir. Yaşanan bu mukataalaşma sürecinin de Anadolu'daki isyan ve eşkıyalığın artışına etkisi olmuştur.

16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan ekonomik sıkıntıların sebeplerinden biri de fiyatlardaki artıştır. 1605'te fiyatların 1555'e göre dört kat arttığı tespit edilmiştir (Darling, 1996: 37). Ancak yüzyılın sonunda yapılan tağşışler ve enflasyonun da etkisi düşünüldüğünde, bu “anormal” fiyat artışının olağan olduğunu savunan tarihçiler de bulunmaktadır.⁶

Bu dönemde yaşanan fiyat artışları yöneticilerin giderlerini artırmış ve onları yeni kaynaklar aramaya mecbur bırakmıştır. Yöneticiler yereldeki ekonomik gücünü ve nüfuzunu koruyabilmek için reayadan abartılı vergiler almış, usulsüz yöntemlere hatta eşkıyalığa

⁶ Osmanlı'da görülen fiyat artışları iki temel nedene bağlanmaktadır. Bunlardan ilki literatüre *fiyat devrimi* olarak giren, Amerika'nın keşfi ile Avrupa'ya akan gümüşün Osmanlı ekonomisine etkisi ile ortaya çıkan enflasyondur. Diğeri ise özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında etkisi artarak hissedilen nüfus artışının (hatta baskısının) neden olduğu arz talep dengesizliğidir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Darling, 1996; Barkan, 1970: 557-607; Barkan, 1975: 3-28.

başvurmaktan çekinmemiştir. Yerel idarecilerin amaçları kendi güçlerini muhafaza eden, kapılarındaki büyük sekban gruplarının sürekliliğini sağlamaktır. Çünkü kapı ordularını *kışla* usulü beslemek büyük bir mali yükü beraberinde getirmektedir. Bir sekbanın yıllık maliyeti yaklaşık 3.000 akçeye tekabül ettiğinden kapısında yüzlerce sekban bulunduran bir beyin bunları kendi bütçesinden karşılaması pek mümkün değildir. Bu sebeple beyler -gönüllü yahut değil- sekbanlarının eşkıyalık, soygun tarzında faaliyetlerine destek vermek veya göz yummak durumda kalmışlardır⁷ (Akdağ, 2017: 337).

Bir şehrin ya da bölgenin nüfus yoğunluğu bölge asayişinin sağlanmasıyla doğru orantılıdır. Kalabalık şehirler ve bölgeler günümüzde olduğu gibi geçmişte de suç oranı en yüksek mahaller olmuştur. Celâî İsyânlarının zuhur ettiği geç 16. ve erken 17. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun hızla artış gösterdiği zamanlardır. Bu sebeple Celâî İsyânlarının ortaya çıkma ve büyüme sebepleri arasında en çok gösterilen nedenlerden biri de demografik kriz ve hatta nüfus baskısı olarak da değerlendirilen nüfus artışıdır.⁸

⁷ Ayrıca bu dönemde merkezden yöneticilere usulsüz faaliyetlerinden ötürü yazılan pek çok uyarı metni de bulunmaktadır. Örnekler için bkz. İnalıcık, 2005: 75-91.

⁸ 16. yüzyılda yaşanan ve bu değişimlerin temel nedenlerinden biri de yaşanan nüfus artışıdır. Nüfus artışı konusunda ilk iddia sahibi Fernand Braudel olmuştur. Braudel bu dönemlerde Akdeniz dünyasının genelinde bir nüfus artışı olduğunu ifade etmiştir (Braudel, 1993). Daha sonra Ömer Lütfi Barkan bu iddiayı araştırarak Osmanlı Tarihi açısından incelemiş, böyle bir artışın var olduğu kanısına varmıştır (Barkan, 1953). Ancak bu konudaki en kapsamlı çalışma Michael A. Cook tarafından yapılmıştır. Cook eserinde genel olarak Osmanlı'da nüfus artışının nüfus baskısına dönüşecek boyutta olduğunu vurgulamıştır. Nüfus artışının ekilebilir arazi miktarını geçtiğini, bu sebeple gençlerin –en azından bir kısmının- topraksız kalarak şehirlere göç ettiğini ya da başka yollar arayarak hayatlarını sürdürmeye çabaladıklarını belirtmiştir (Cook, 1972). Nüfus artışı konusunda Huricihan İslamoğlu, Cook'a katılmamaktadır. Ona göre nüfus artışı, nüfus baskısı olarak değerlendirilecek kadar büyük boyutta değildir. Bu dönemde göçebelerin yoğun bir biçimde yerleştirmesinden dolayı böyle bir izlenim olduğunu, ayrıca büyük çiftliklerin oluşmasının reyanın topraksız kalmış olduğu manasına

Bütün bu değişimlerin yanında 16. yüzyılın sonlarında itibaren meydana gelen diğer bir önemli gelişme de iklimsel problemler olmuştur. Literatürde *Küçük Buzul Çağ* olarak adlandırılan bu dönemde Meksika'dan Çin'e tüm dünyayı derinden etkileyen bir iklim değişimi ve bundan dolayı bir afetler serisi ortaya çıkmıştır. Daha çok bölgesel olan bu afetler, tedarik mekanizması ile giderilmeye çalışılmışsa da bu dönemde yaşanan iç karışıklıklar⁹ (Uluçay, 1944: 150) ve üretimin ihtiyacın altında olması gibi sebepler bu problemlerin çözümünü imkânsız hâle getirmiştir. Yaşanan bu iklimsel değişimin getirdiği kuraklık ve sel gibi afetler, tarıma dayalı Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkileyerek fiyat artışlarına sebep olmuştur (White, 2013: 23).

Celâliler İçin Bursa'nın Önemi

1326 yılında Osmanlı Devleti'nin merkezi olan Bursa'da, fetihten sonra yapılan cami, medrese, han ve hamamlar¹⁰ sonradan kurulacak Osmanlı şehir planına örnek oluşturmuştur. Ahiler ve Konstantinopol'den gelen Yahudi tüccarlar vasıtasıyla Bursa, siyasi ve ekonomik merkez hâline gelmiştir.¹¹ Orhan Bey, Bursa'da açtırdığı

gelmeyeceğini vurgulamıştır (İslamoğlu, 2010). Suraiya Faroqhi ise bu dönemde nüfus artışının yaşandığını ancak bununla birlikte bu artışın bir nüfus baskısı boyutuna ulaşacak kadar ileri boyutta olmadığını savunur. Ona göre, köyden kente göç incelenirken köyün itici faktörleri (push factors) yerine, şehrin cazibesine (pull factors) bakmak gereklidir (Faroqhi, 2004: 435). Oktay Özel ise nüfus artışı konusunda yaptığı araştırmalarla 17. yüzyılın ikinci yarısında incelediği Amasya bölgesinde % 40'lık bir nüfus artışı tespit etmiştir. Özel'in çalışması sonrası vardığı sonuç, Anadolu'nun ekserisinde ortalama % 20 ila % 40 arasında nüfus artışı olduğudur (Özel, 2004: 186-187).

⁹ Örneğin, Karayazıcı'nın isyanı sırasında Mısır ve Halep Beylerbeylerinin hazine irsaliyelerini göndermedikleri görülmektedir. Bunun gibi pek çok aynı ya da nakdi vergi ya da hububatın Anadolu'da nakliyesi çok zor bir hâl almıştı (Erdoğan, 2003: 58).

¹⁰ Orhan Camii, Bey Hanı ve Emir Han.

¹¹ Bizans döneminde Bursa Osmanlı'da olduğu kadar önemli bir ticaret şehri değildi. Ancak 14. yüzyılda İlhanlı devletinin düşmesi ve Osmanlıların etkisinin artması ile

medrese¹² ile şehrin kültürel açıdan gelişmesini sağlarken, dört bir yandan gelen ulema Bursa'da Osmanlı kültürünü oluşturmuştur.

Edirne başkent olduktan sonra dahi Bursa 1453'e kadar Osmanlı'nın en önemli merkezlerindedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'e kadar bütün hanedan mensuplarının mezarları Bursa'da bulunurken, İstanbul'un fethinden sonra dahi bir kısmı Bursa'ya defnedilmeye devam etmiştir.¹³ Edirne, batıya ve İstanbul'a yapılacak fetihler için bir askerî üs olarak kullanılırken; Bursa Osmanlı'nın kültürel ve ekonomik başkenti olmaya devam etmiştir. Ayrıca incelediğimiz

Anadolu ticaret yollarında birtakım değişimler yaşanmış, ticaret yollarının merkezi Batı Anadolu'ya kaydırmıştı. (Ergenç, 2014: 3). Böylelikle Anadolu'nun iki büyük ticaret yolunun kesişim noktası olan Bursa Müslüman ve İtalyan tüccarlarını buluşturan bir ticaret merkezi hâline gelmişti. (Çizakça, 1980: 142-143). Bu iki yoldan ilki "Doğu Yolu" olarak bilinen ve başlangıç noktası Tebriz olan yol, Aras Vadisi üzerinden Erzurum- Erzincan- Tokat'tan geçerek Amasya'ya geliyordu. Amasya'da ikiye ayrılan yolun, biri kuzeye Kastamonu civarına giderken diğeri Çorum-Ankara istikametini takip ederek Bursa'ya ulaşıyordu (İnalçık, 1960: 69). Diğeri ise Şam ile Bursa'yı bağlayan, Şam, Halep, Adana, Konya, Akşehir, Afyon ve Kütahya üzerinden gelen yoldur. Daha önce bu istikametten Konstantinapol'e giden kervanlar Osmanlı'nın yükselişiyle beraber ticaret için Bursa'yı tercih etmişlerdir (İnalçık, 1960: 46-51). Bu güzergâhların oluşmasında Osmanlı'nın en erken dönemlerinden beri yolların güvenliğini sağlamak için önem verdikleri askerî teşkilâtları ve bu güzergâhlar üzerinde izledikleri fetih politikaları önemli olmuştur. Ayrıca Bursa'da her milletten tüccara karşı Osmanlı teşviki de uzun yıllar Bursa'nın Anadolu'nun en büyük ticaret merkezi olarak kalmasında önemli etkenlerden biridir. Örneğin 1352 yılında Cenevizliler ile Orhan Bey arasında bir dostluk anlaşması imzalanmış, 1387 senesinde bu anlaşma yenilenmişti. Böylelikle Cenevizliler Bursa'da imtiyaza sahip bir tüccar grubu olurken, Bursa da dünya ticaret sistemi içinde kendine önemli bir yer edinmişti. (Çiftçi, 2005: 149-151).

¹² Her ne kadar Osmanlı'nın ilk medresesi olarak İznik'te yaptırılan medrese akıllara gelse de Bursa fethinden sonra Orhan Bey burada bir medrese yaptırmıştı. Önceleri Manastır medresesi olarak bilinen bu yapı, daha sonraki dönemlerde Orhan Medresesi olarak da kayıtlara geçmişti. Detaylı bilgi için (Kepecioğlu, 2009b: 105-106).

¹³ Cem Sultan, Yavuz Sultan Selim'in kardeşleri, Şehzade Mustafa, bunlardan bazılarıdır.

dönemin payitahtı İstanbul'a olan yakınlığı da Bursa'nın her zaman merkezin kontrolü altında kalmasını sağlamıştır.

Yukarıda sözü edilen Bursa'nın bu önemli konumundan Celâîîlerin de habersiz oldukları düşünülemez. Devlet kadrolarında yükselme, sistem içine dâhil olabilme ya da geçimini sağlayacak bir dirlik kazanmak gibi amaçları olduğu düşünülen Celâîi elebaşları için Bursa çok avantajlı bir pazarlık noktasıydı. Ayrıca amacı sadece eşkıyalık olanlar için dahi “zengin” Bursa şehri cazip bir yağma bölgesi olmalıdır (Ergenç, 2014: 4).

Bursa'da her türden metanın ticareti yapılmaktaydı. İpeklî üretimi ve satışında Anadolu'nun hatta Osmanlı'nın en önde gelen şehri olan Bursa aynı zamanda baharat, kürk ve boya ticaretinde de bir merkez konumundaydı. Bursa pazarlarında Hindistan baharatının kokularını almak, Rusların kürklerini ve derilerini görmek, İtalyanların yünülerine dokunmak mümkündü (Ergenç, 2014: 4). Bu şekilde doğu ile batı arasında bir ticaret antreposu olan Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'na en fazla gelir getiren merkezlerden biriydi.¹⁴

Bursa'nın Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir merkez olmasının bir diğer sebebi de şüphesiz coğrafi konumudur. İstanbul'a yakın en büyük şehirlerden biri olması nedeniyle Bursa'da vuku bulacak bir olay diğer kentlere nazaran imparatorluk merkezinde daha büyük yankı uyandırıyordu. Örneğin Kalenderoğlu'nun Bursa'yı kuşattığı

¹⁴ Bursa'nın Osmanlı ekonomisine katkısı sadece üç mukataa örneği ile anlaşılabilir. Mizan-ı Harir Mukataası, İhtisab Mukataası ve Damga ve Gümrük Mukataalarından Osmanlı hazinesine gelen para miktarları, Bursa şehrinin Osmanlı ekonomisindeki yerini gözler önüne sermeye kâfidir. 1606 senesinde Mizan-ı Harir Mukataasının üç yıllık ücreti 5.200.000 akçe idi ki bu da yıllık ortalama 1.733.000 akçeye tekabül etmektedir. İhtisab mukataası da incelediğimiz dönemde ortalama yıllık, 190.000 ila 230.000 akçe arasında bir getiriye sahipti. İncelenen dönemde Bursa Gümrük ve Damga-i Akmişe mukataası üç yıllığına sadece 280.000 akçeye kiraya verilmişti (Ergenç, 2014: 240-242).

sırada İstanbul halkı her an Celâlilerin Üsküdar'a da yöneleceğinden korkmuşlardı. (Griswold, 2011: 209-210). Nitekim Bursa'ya yapılan bu saldırı, İstanbul halkını paniğe sürüklerken, imparatorluğu da acil çözüm bulmaya sevk etmişti.¹⁵

Bursa kültürel, ekonomik ve coğrafi öneminin yanı sıra İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında da aktif bir role sahipti. Bu durumun oluşmasında Bursa'nın sahip olduğu tarımsal potansiyel etkili olmuştur. Bursa adeta İstanbul'un meyve bahçesiydi. Bunun yanında ulaşımın kolaylığı sayesinde sarayın yiyeceklerini saklamak ve soğutmak amacıyla Uludağ'ın büyük kar kütleleri de Bursa'dan İstanbul'a taşınan diğer bir metaaydı (Çiftçi, 2004:156-159).

Bütün bunlar göz önüne alındığında Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir parçası olan Bursa'nın Celâlilerce kuşatılması, Kalenderoğlu'nun devletle olan pazarlığında kullanabileceği en önemli kozudur. Bu doğrultuda Bursa Şer'iyeye Sicillerine yansıyan örneklerden yola çıkarak, Celâli istilasının Bursa'da yarattığı tahribat ve boyutu incelenecektir.

Celâli İsyanlarının Bursa'ya Etkisi

Hükümet ile anlaşma yaparak, Celâli reisi iken Ankara sancakbeyi olan Kalenderoğlu Mehmed, orada kadı tarafından engellenip şehre girememiş, hatta sancakbeyi olmasına rağmen üzerine merkezi yönetim tarafından ordu gönderilmişti (Naima, 1967: 542-543). Bunun üzerine Ankara'dan kuzeye giden Kalenderoğlu, üzerine gelen Osmanlı ordusunu mağlup ettikten sonra 1607 (H 1016) senesinin Şaban ve

¹⁵ 1581'de Bursa'ya gelen John Newberie bir günde İstanbul'dan Bursa'ya geldiğini kaydetmiştir. (Lowry, 2004: 26). Aynı şekilde Evliya Çelebi de bir günde İstanbul'dan Bursa'ya kavuştuğunu yazmıştır (Öcalan, 2012: 29). Ancak iki seyyah da Bursa'ya deniz yolu ile gelmiştir. Kara yolu ile ulaşmak bir günde mümkün olmasa da Celâli ordusunun Bursa'dan çıkıp İstanbul'a ulaşması en fazla on gün içinde mümkündür.

Şevval ayları arasında Bursa'yı istila ederek ve devletle daha güçlü bir biçimde pazarlık masasına oturmuştu. Bursa'ya gelen Kalenderoğlu ve ordusu pek çok binaya zarar vermiş, yakıp yıkmıştı. Hatta sur içine de ulaşmış orada da kısmen yağma faaliyetini icra eden Kalenderoğlu, Bursa'da kalıcı bir tahakküm kurmamış ya da kuramamıştı. Kalenderoğlu, İstanbul'dan istediğini alamayacağını anlayınca Bursa kuşatmasını kaldırarak, üzerine gönderilen Osmanlı ordusunu da yenip, hedeflerinin önündeki en büyük engel olan Kuyucu Murad Paşa'yı alt edebilmek için Maraş üzerine yürümüştür (Uluçay, 1944: 18-19; Akdağ, 2017: 24; Griswold, 2011: 45-56).

Anadolu'nun ticaret merkezi Bursa'da yaşanan Celâîi istilasası, şehir ekonomisini de etkilemişti. Şehirde yaşanan huzursuzluğun yanında Anadolu'nun genelinde yaşanan kaos da eklenince şehre gelen ipek fazlasıyla azalmıştı. Bu dönemde Bursa'daki tezgâhların artık işlemez hâle geldiği sürekli İstanbul'a rapor ediliyordu (Bilgin, 2006: 84, 99). Celâîi istilasası esnasında Bursa'da mukataa gelirleri gözle görülür biçimde azalmış, mültezimler birbiri ardına zarar etmişlerdi. Artık mukataayı iltizama alacak mültezim bulmak bile güçleşmişti. Önceki eminden daha düşük fiyata almasına rağmen, Sipahi oğlanlarından Mehmed b. Süleyman, Bac-ı Zira ve Elvah mukataasını yalnızca iki ay işletebilmişti (Bilgin, 2006: 103-104). Bursa'nın en büyük vergi kalemi olan Hassa Harç Eminliği de bu krizi derinden yaşamıştı. 1603-1604 senesinde 6.296.976 akçe olan eminalık bütçesi, 1606-1607 aralığında 5.627.878'e düşmüşse de 1607-1608 yılları arasında yani Celâîîlerin istilasası sırasında 1.807.686 akçeye kadar düşüş göstermişti. Bu dönemde vergiler toplanamamış, mukataa gelirleri yarıdan fazla azalmıştı. Ayrıca Celâîîler ile mücadele için İstanbul'dan Hasan Paşa komutasında gelen ordu da pek çok gelir kaynağının orduya ayrılmasına sebep olmuştu. Hatta artan masrafların karşılanması için bir sonraki döneme ait ziyade-i cizye vergileri dahi toplanmıştır (Bilgin, 2006: 55-56).

Celâlilerin Bursa ekonomisine doğrudan olduğu gibi dolaylı olarak da zararları dokunmuştu. Anadolu'nun genel bir kaos içerisinde bulunması fiilen Celâli istilasına maruz kalmamış Mudanya İskelesi Mukataasını dahi zarara uğratmıştı. Anadolu'daki ve özellikle Bursa'daki kargaşa ortamı limana gelen mal miktarında azalmaya sebep olmuştu. Diğer mukataalar gibi Mudanya İskelesi Mukataasının iltizam bedeline de 1607 yılında indirim gelmişti¹⁶ (Bilgin, 2006: 111).

Görüldüğü üzere Bursa ekonomisi yaklaşık iki ay süren istiladan ve Anadolu'nun genelinde uzun yıllardır devam eden kargaşadan fazlasıyla etkilenmiştir. Ancak elbette Bursa'da etkilenen sadece ekonomi değildi. Celâli isyanları Bursa'daki pek çok binanın tahrip olmasına, ticaret merkezlerinin yağmalanmasına, vakıfların zarar görmesine neden olmuştu. Bursa Şer'iyye sicillerinden alınan bu örnekler Bursa'da Celâli tahribatının boyutunu ortaya koymaktadır.

Bursa'da Celâlilerin sebep olduğu tahribatı anlayabilmek için 1608 (H 1017) tarihli ve B-26, numaralı Bursa Şer'iyye Sicili defterinde tespit edilen şu belge gayet güzel bir örnektir.

1608 senesi Aralık ayında (H Şaban 1017) Bursa mahkemesinde tutulan bu kayıta Haremeyn-i Muhteremeyn vakıflarının mülklerinden olan bazı ev ve dükkânların Celâli istilas sırasında harap oldukları kaydedilmiştir. Haremeyn-i Muhteremeyn evkafının mütevellisi olan Mustafa Bey b. Abdullah mahkemedен bu vakıf mülklerinin keşif

¹⁶ Yine bu dönemde Anadolu ve Karaman Vilayeti Cizye-i Yava-i Gebran ve Kıbtıyan ve Azadegân Mukataası da gelirleri düşen mukataalar arasındadır. Mukataa mültezimleri bu dönemdeki karışıklık sebebiyle vergileri toplayamadıklarından şikâyet etmişler ve zarar ettiklerini bildirmişlerdi. Diğer mukataalara göre daha geniş alanı kapsayan bu mukataaya mültezim olan Süleyman Çavuş, Celâli korkusundan taşra çıkıp akçe tahsilinde bulunamadığını ve ödenmesi gereken miktarın bir kısmını kendi malı ile ödediğini bildirmiştir (Bilgin, 2006: 121).

edilmesini ve *ne miktar akçe* ile tamir olunacağını tahmin edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkemece şu liste hazırlanmıştır:

1. Hz. Emir Mahallesinde aylık 30 akçe icâresi (kira geliri) olan bir ev 24.000 akçeye,

2. Hoşkadem-i Makremevi Mahallesinde aylık 30 akçe icâresi olan iki ev 13.000 akçeye,

3. Köşeler Mahallesinde aylık 35 akçe icâresi olan bir ev ve bir süflâ (tek katlı) menzil 4.560 akçeye,

4. Mücellidi Mahallesinde aylık 20 akçe icâresi olan iki süflâ ev 5.520 akçeye,

5. Reyhan Mahallesinde aylık 15 akçe icâresi olan bir ev 6.000 akçeye,

6. Abdal Mehmed Mahallesinde aylık 15 akçe icâresi olan iki süflâ ev 4920 akçeye,

7. Kepezler Mahallesinde 20 akçe icâresi olan iki süflâ ev 12.000 akçeye,

8. Hatun Mahallesinde 35 akçe icâresi olan üç süflâ ev 10.840 akçeye,

9. Sultan Orhan Mahallesinde 1.010 akçe icaresi olan beş bab oda 17. 080 akçeye,

10. Ebu İshak Kezruni Mahallesinde aylık ikisi 30 akçe ve biri 8 akçe icâresi olan birbirine muttasıl iki dükkân 6.000 akçeye,

11. Camii Kebir kurbünde vâki 25 akçe icâresi olan birbirine muttasıl iki bab dükkân 3240 akçeye,

12. Karaca Ahmed Mahallesinde aylık 60 akçe icâresi olan bir bab dükkân 4400 akçeye tamiri mümkündür ve hepsinin tamiri ancak 111.640 akçe tutmaktadır. (BŞS, B26: 69)

Kalenderoğlu'nun takriben iki ay süren bu istilasını sırasında Bursa'da pek çok mahalle ve yapı zarar görmüştür. Bursa'da nispeten şehrin dışında yer alan Hz. Emir Mahallesi Celâli isyanlarından en çok etkilenen mahallelerden birisi olmuştur. Bu mahallede Haremeyn-i Muhteremeyn Evkafından olan bir menzil Celâli istilasında yanmıştır. Tamiri için 24.000 akçe gerekmektedir (BŞS, B26: 69).

H. Emir Mahallesinde olan diğer bir Celâli tahribatını 1608 Mayıs ayında (H 1017 Safer) Bursa mahkemesinde tutulan bir kayıta görmekteyiz. Mutaf Ramazan vakfı mütevellisi Hacı Mehmed Halife b. Ali, mahkemeye gelerek, *Celâli Kalenderoğlu cümle eşkıyası ile Burusa'ya müstevlî oldukda*, Hz. Emir Mahallesinde olan evini *ihrâk bi'n-nâr eylediğini* (yaktığını) ve olanca mülkünü *garet eylediğini* (çalındığını) bildirmiştir. Bunun yanında Celâlilerin vakıf malından da 6.000 akçeyi de gasp ettiğini söylemiştir (BŞS, A180: 17).

Bu kayıta bahsedilen Mutaf Ramazan vakfı mütevellisi Hacı Mehmed aynı ay içerisinde kendi ile aynı durumda olan Yorgo veled-i Solomon'dan şikâyetçi olmuştur. Vakfa 8.000 akçe borcu olduğu ve henüz ödemediği gerekçesiyle şikâyetçi olunan Yorgo, Hz. Emir Mahallesindeki evinin Celâliler tarafından basıldığını, her şeyi gasp edildikten sonra evinin yakıldığını mahkemede bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine talebi üzerine borcunu ödemesi için süre verilmiştir (BŞS, A180: 23).

İki kayda da bakıldığında Celâli ordusunun Hz. Emir Mahallesini yağmaladıkları ve yakıp yıktıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca belgelerde önemli olan bir nokta da Celâli ordusundan direkt olarak *Celâli Kalenderoğlu ve cümle eşkıyası* olarak bahsedilmesidir. Bu ipucu ise Hz. Emir mahallesindeki yıkımın sorumlusunun yerel eşkıyalar değil, doğrudan Kalenderoğlu Mehmed ve etrafındakiler olduğunu kanıtlamaktadır. Keza yerel eşkıyaların şehirde büyük yapıları tahrip edecek kadar güce ulaşmaları da pek mümkün görünmemektedir.

Hız. Emir Mahallesi'nde yaşanan diğer bir eşkıya tahribatını da Temmuz 1608'de (H 1017 Rebiulahir) kale içindeki bir vakfın tadilatı için başvuru lan kayıтта görmekteyiz. Mustafa b. El-Hac Hızır mahkemeye başvurarak, cediti Yusuf tarafından öncelikle evlatlarına ve eğer bir gün soyu tükenecek olursa Medine-i Münevvere vakıflarına dâhil edilmesi şartıyla vakfettiği evlerinin zaman içerisinde yıpranıp tamire muhtaç kaldığını bildirmiştir. Ancak vakfın bu tamir masrafının üstesinden gelmeye kudreti olmadığını söyleyen mütevellî, dedesi Yusuf'un, Hız. Emir Mahallesinde olan türbesinin üstündeki kurşunların alınarak, satılması ile bu mali zorluğun aşılacağını mahkemede belirtmiştir. Ancak buraya kadar Celâli vakıası ile pek bir ilgisi olmadığı görülen bu kaydın bundan sonraki kısmı Hız. Emir mahallesinde Celâliler tarafından yapılan bir diğer tahribat hakkında bilgi vermektedir. Öyle ki mütevellinin dedesi ve vakfın banisi olan El-Hac Yusuf'un türbesinin üzerindeki kurşunların bir kısmı daha önce eşkıya tarafından alınmıştır. Kalan kurşunlar hem türbenin üzerine yeni bir çatı yapmaya hem de vakıf evlerinin tadilatı için lazım olan paranın karşılanmasına kâfidir. Mahkeme mütevellîye bu hususta izin vermiştir (BŞS, A180: 11).

Hız. Emir Mahallesi bu denli tahribata uğrarken Bursa'nın sembollerinden biri olan Emir Sultan külliyesinin Celâli istilasından etkilenmemiş olması düşünülemez. Hız. Emir Vakfı mütevellisi Es-Seyyid Mustafa Efendi, Mayıs 1608'de (H 1017 Safer) mahkemeye gelerek “işbu sene-i mübârekede bi-emrillah-i Te'âlâ Celâli müstevlî olub ihrâk eylediğinde” Hız. Emir'in türbe-i mutahharasını ve cami-i şerifin haremının yandığını ve bunları vakfın imkânları ile tamir ettirdiğini bildirmiştir. Belgede ise bunun için ne kadar para sarf edilmesi gerektiğinin keşif olunmasını talep etmektedir (BŞS, A180: 50).

Yine Hız. Emir Vakfı mütevellisi Es-Seyyid Mustafa Efendi 1608 Ekim ayında (H 1017 Cemazeyilevvel) mahkemeye gelerek, vakıf malından olup Kütahya Hânı demekle marûf olan hanın Celâli istilasında tamamen yandığını ve etrafındaki 14 dükkânın da bu yangından nasibini

aldığını bildirmiştir. Bu dükkânların tamiri için ne kadar akçe gerektiğinin keşfi yapılmış ve 32.500 akçelik bir masraf tespit edilmiştir (BŞS, A180: 15).

Hız. Emir Vakfı mülklerinden olan ve Eski Tahte'l-Kal'a yakınlarındaki bir dükkân tamamen yanmış ve binasından eser kalmamıştır. Dükkânı kiralayan Es-Seyyid Seyfi Çelebi vakfın bu mülkünü kira vermemek kaydıyla tamir ettirmek üzere vakıf mütevellisi ile anlaşmış ve mahkemede bildirerek hüccet talep etmiştir. Burada dikkati çeken nokta Hız. Emir vakfının, tamamen yanan binayı, kendi bütçesinden yaptırmayıp ya da yaptıramayıp, bir süre kira almamak şartı ile kiracısına yaptırmasıdır¹⁷. Bu uygulama incelenen dönemde yaşanan ekonomik buhranın mı etkisiydi yoksa vakıf kendisine daha karlı geldiği için mi böyle bir usul takip etmişti sorusunun cevabını vermek, eldeki veriler ışığında mümkün görünmemektedir. Fakat çalışma kapsamında ele alınan sicillerde rastlanmasa da vakfın muhasebe defteri üzerinden bazı ek bilgilere ulaşmak mümkündür. İncelenen dönemde vakfın kentsel gelirleri sadece 49.267 akçe idi. Ancak önceki dönem dikkate alındığında vakfın sadece dükkânlardan olan gelirlerinin 50.000 akçenin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf muhasebe defterinde daha önce var olmasına rağmen 1608 senesine gelindiğinde tespit edilemeyen 26 yer vardır ve en kuvvetli ihtimalle bunların Celâîi istilasında harap olduğu düşünülmektedir. Ayrıca vakfın kırsal mukataa gelirleri de düşmüştür.

¹⁷ İşbu bâ'isü'l-kitâb Es-Seyyid Seyfi Çelebi b. Bostan mahfel-i kazâda takrîr-i kelâm idüb mahrûse-i Burusa'da âsûde olan kutbü'l-'arîffin Hazret-i Emîr kuddise sırruhû'l-'azîz evkafından olup eski Tahte'l-kal'a kurbünde vâkî' dükkân-ı cedîd dimekle ma'rûf olup iki akçe icâresi olan ma'lûmü'l-hudûd dükkân bundan mukaddem mahrûse-i mezbûre'ye Celâîi müstevlî olup ihrâk bi'n-nâr ettiklerinde muhrîk olup eser-i binâdan nesne kalmayub cânib-i vakfa bir akçe â'id olmayacak yine cânib-i vakfa altı yüz akçe icâre-i mü'eccele virüb ve mâh be mâh icâre-yi mü'eccelesine on akçe ziyâde idüb vakf-ı mezbûr mütevellisi olan Es-Seyyid Mustafa Çelebi tasarrufiçün yedime temesstük virdi mu'cibince hüccet-i şer'iyye talep iderim didikde bu hurûf ketb olundu tahrîrân fi evâhîr-i şehri Sâferü'l-hayr li seneti seb'a 'aşere ve elf (1017) (BŞS, B26: 4).

Vakıf bütçesinin geneline bakıldığında diğer bir deyişle 1608'in öncesi ve sonrasına bakıldığında 1608'e göre gelirler fazla iken giderler de fazladır. Yani vakıf kriz ve normal dönemlerde aynı ekonomik seviyede kalmayı başarmıştır. Bunun mümkün olması için vakfın o dönem tasarrufa başvurmuş olması gerekmektedir. Emir Sultan Vakfı bu tasarrufu 1608 senesinde mutfağını çalıştırmayarak yapmıştır. Bir yandan mutfak giderleri ortadan kalkan vakıf bir yandan da kırsaldan gelen sınırlı hububatı satarak bütçesini belli bir seviyede tutmayı başarmıştır. İlerleyen dönemlerde vakıf bütçesi tedricen büyümeye devam etmiştir (Orbay, 2012: 23-24) .

Hız. Emir Vakfı'nda görüldüğü gibi vakfın tahrip olan bir mülkünü, böylesine ekonomik buhranın olduğu bir dönemde vakıf bütçesinden tamir ettirmektense, öncelikli olarak hâlihazırda bu mülkü kiralayana; ancak o da mümkün değilse başka birisinin kirasını belli dönem vermemek karşılığında tamir ettirmeyi tercih etmesi yaygın olarak uygulanan bir yöntemdi. Bu şekilde elinde sermayesi olan herhangi bir kişi dükkân sahibi olabiliyordu. Merhum El-Hac Hasan Vakfına ait olan Kadı Hamamı civarında bulunan bir boyacı dükkânı Celâîi istilasında tamamen yanmıştı. Ahali ve müşterilerin el çektiği bu dükkân sadece Ferhat tarafından ayda 50 akçe kira bedeli ile tutulmuştu. Dükkânın iki yıllık kirası karşılığında tamiri yapılacak ve bu miktar Ferhad'dan peşin olarak alınacaktı¹⁸.

¹⁸ Mahrûse-i Burusada vâki' merhum El-Hac Hasan evkâfına mütevellî olan El-Hac İbrahim bin Mustafa mahfel-i kazâda işbu râfi'u'l- kitâb Ferhad bin Abdullah muvâcehesinde ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp evkâf-ı mezbûreden mahrûse-i merkûmede Kadı Hamamı kurbünde Mosi nâm Yahûdi mutasarrıf olub ledâ'e'l- ahâli ve'l-cirân bi-emrillah-i Te'âlâ' Celâîi müstevlî oldukta yanub bi'l-küllîye harâb olub eser-i binâsı kalmayub mezbûr Ferhad kendi malıyla binâ itmekçün tâlib ve râğib oldukta ben dahî tevliyetim hasebiyle dükkân-ı mezbûru târih-i kitâbdan iki yıl tamâmına değin her ayda ellîşer akçe ücret ile mezbûr Ferhad'a îcâr idüp yedinden iki yıllık ücret ki bin iki yüz akçe idüp meblâğ-ı merkûmu ber vech-i peşin mezbûrdan alub kabz idüp meblâğ-ı merkûm dükkân-ı mezbûrun binâsına sarf olunub tasarruf için yedine hatt u zamîme

Tamir ücretinin vakıf bütçesinden karşılanması yerine kiracıya kira karşılığı olarak yaptırılmasına son bir örnek ise Ali Paşa Vakfının Kütahya Hanı yakınlarında olan poğaça fırınına dairdir. Bilindiği üzere Kütahya Hanı, Hz. Emir Vakfının mülklerinden biridir ve Celâli istilasında en çok zarar gören yapılardandır. Hanın yakınlarında bulunan poğaça fırını da istiladan nasibini almış, yanarak tamamen harap olmuştur. Binasından eser kalmayan bu fırının arazisi, Pervane b. Es-Seyyid Osman'a ayda 60 akçeye mukataaya verilmiştir. Ali Paşa Vakfı mütevellisi Muharrem Çelebi de *tevlîyeti hasebiyle* bu arsaya tekrar poğaça fırını bina etmek için Osman'a izin ve icazet vermiş ve bunu mahkemede kaydettirmiştir. (BŞS, B26: 64).

Bursa'da pek çok selâtin ve vüzerâ vakıfları olduğu hâlde bir o kadar da düşük bütçeli vakıflar vardı ki bunların bir kısmı Celâli istilasında harap olan mülklerini tamir edemedikleri gibi belli bir dönem kira gelirlerinden yoksun kalmaya da tahammül edemediklerinden, bu mülklerin satılmasını talep ediyorlardı. Örneğin, Kepezler Mahallesi Mescidi Vakfının mülkü olan bir ev Celâli istilasında tamamen yanmıştır. Lakin ne mescit vakfı ne de kiracı Mustafa b. Murad bu evin tamirine muktedirdir. Bundan dolayı müteveli Hacı Piri Bey bu mülkün mezat ile satışının yapılmasını talep etmiştir (BŞS, A180: 19).

Celâliler tarafından yakıp yıkılan At Bazarı mahallesindeki odalar da Kepezler Mahallesi Mescidi vakfının evi ile aynı kaderi paylaşmıştır. Hoca Şuca' vakfının mütevellisi Kurtbeğ b. Mustafa da At Bazarı mahallesinde Hasan b. Ali'ye kiraya verdiği 22 adet odanın Celâli Kalenderoğlu vakiasında yandığını bildirmiştir. Bu 22 odanın tamirine vakfın kudreti olmadığını bildiren müteveli, Kepezler Mahallesi Mescidi Mütevellisi Hacı Mustafa gibi vakfın bu malının mezat ile satılması için izin ve icazet talep etmiştir (BŞS, A180: 26).

müştemil temessük virdüm didiğinde mâ vâki' kayd olundu. Tahrîran fi Cemâzeyilâhir, 1017 (BŞS, B26: 50).

Yukarıdaki örneklerin aksine pek çok vakıf da kendi bütçeleri ile bu tahribatların üstesinden gelebilmişlerdir. Merhum Sinan Çelebi (Hoca Sinan) Vakfı Mütevellî Kaymakamı (*kaim-i makâm*) Molla Rızvan Halife, mahkemeye gelerek vakıf malından olup Celâli istilasında yanan dükkânlarının vakıf bütçesinden tamiri için izin ve icazet istemiştir (BŞS, A180: 36).

Keza yine Merhum Kazzazoğlu Sule Paşa'nın babası Hüseyin beyin Vakfı da aynı şekilde yanan mallarını vakıf malından yaptıracağını mahkemede belirtmiştir. Bahsedilen vakfın câbisi Es-Seyyid Hayreddin b. Es-Seyyid Halil ve vakfın kâtibi Ali Çelebi b. Murad mahkemeye başvurarak vakıf mallarından olup, Kayhan Çarşısında bulunan üç dükkânın Celâli Kalenderoğlu vakiasında tamamen yandığını ve binasından eser dahi kalmadığını mahkemeye bildirmişlerdir. Vakıf arazi üzerinde binaların tamamen yandığını ve teyit edilmesini mahkemeden talep eden vakıf yöneticileri, Bursa mahkemesi adına Mevlânâ Ahmed ve hassa mimarlarından Hacı İbrahim b. Bayram ve birkaç şahit çarşıya giderek bu arazinin üzerindeki binaların tamamen yıkıldığını kaydettirmişlerdir (BŞS, A180: 36).

Celâliler Bursa'nın simgelerinden bugünkü adıyla Ulu Cami, incelediğimiz dönemdeki adıyla ise Cami-i Kebir yakınlarında da bazı yerleri yakıp yıkmışlardı. Mehmed Çelebi b. Kirmanî Vakfı mütevellisi Mustafa b. Abdullah, Eylül 1608'de (H 1017 Cemazeyilevvel) mahkemeye gelerek vakıf malından olan Camiikebir'e bitişik bir bâb kahvehane ve üç adet dükkânın Celâli Kalenderoğlu vakiasında yandığını, tamiri için keşifte bulunulmasını talep etmiştir (BŞS, A180: 39). Daha sonra bu kahvehane üç yılda bir sözleşmesi yenilenmek üzere günlüğü 20 akçeden kiraya verilerek değerlendirilmiştir. Üç aylık kira bedeli olan 1800 akçe peşin alınan kahvehane vakıf tarafından tamir olunmuş olacak ki *teceddüd ve tavsîfden müsta'ğnî olan* (yenileme ve onarmaya ihtiyacı olmayan) *kahvehaneyi* ibaresi kayıta geçmektedir (BŞS, A180: 56).

Bursa'da Celâli istilasından zarar görenler elbette sadece vakıf binaları ve malları değildi. Ancak belgelerde en çok sesi duyulan onlar olmuştur. Vakıfların tadilat masraflarının tespiti (keşif kaydı) ya da hasar gören dükkânların kiralanması için yapılan sözleşmelerin kadı sicillerinde kayıt altına alınması zorunluluğu en çok vakıf binalarının etkilendiği izlenimini yaratmaktadır. Ancak sadece birkaç kayıt ile sınırlı olsa da bu dönemde Celâlilerin vakıf malı olmayan dükkân ve evleri de tahrip ettikleri tespit edilmiştir.

Ekim 1608'de (H 1017 Cemazeyilahir) Hoca Mehmed Kirmanî Mahallesi imamı ve mahalleliden bir kısmı mahkemeye başvurmuştur. Şikâyetçiler mahallelerinde yirmi bir hane olduğunu ve Gökdere vadisi kenarında olan evlerin çoğunun yandığını bildirmişlerdir. Bu şekilde harabe olan evlerin sahiplerinin tamire imkânlarının olmadığını da söyleyen heyet, mahkeme tarafından üzerine adam gönderilip keşif olunmasını talep etmiştir. Talep üzerine mahkeme tarafından bir keşif heyeti gönderilmiştir. Heyet mahallede bulunan vadi yakınındaki sekiz evin yanıp harabe olduğunu teyit etmiştir (BŞS, B26: 55).

Gökdere yakınlarında yaşanan tahribatın bir benzeri de Daye Hatun Mahallesi'nde yaşanmıştır. Daye Hatun Mahallesi sakinleri padişaha bir mektup yazarak mahallelerinde bulunan 19 hanenin Kalenderoğlu istilasında yandığını bildirmişlerdi. Mahalleli avarız vergilerinden, yanan hanelerin düşürülmesini talep etmişlerdi. Bunun üzerine mahalleliye Hazine-i Âmire'den mühürlü ve nişanlı bir defter sureti verilmiş ve sicilde ahalinin rencide edilmeden, onlardan defterde belirtildiği kadar hane hesabına göre vergi alınması buyrulmuştur (BŞS, B26: 118).

Kayıtlarda bu şekilde vakıflara ait dükkânlar dışında mülkiyeti bir kişiye ait olan dükkânın da tahribatını içeren bir kayda rastlanmıştır. Özel mülklerde tahrip kaydının bulunmayışının muhtemel sebebi vakıfların aksine maliklerin mülklerinin tamiri için mahkemeden onay almalarının

zorunlu olmamasıdır. Gelincik Çarşısı'nda bulunan ve Celâlilerce tahrip edilen bu dükkân hakkındaki bilginin şer'iyye siciline yansımalarının nedeni dükkân sahibinin henüz buluşa ermemiş bir yetim olmasıdır. Dolayısıyla dükkânın onarımı için mirastan para kullanılması gerekmektedir. Bu durumda şer'i hukuk gereği miras olarak çocuğa kalan malların kullanım ve harcanmasından sorumlu olmak üzere tayin edilen vasi devreye girmektedir (Abacı, 2001: 165). Vasinin çocuğun mirasından dükkânın tamiri için harcama yapması bunun için de öncelikle kadıdan icazet alması gerekmektedir. İşte bu sayede kayıt altına alınan belgeye göre Manastır Mahallesinden merhum Hüseyin Çelebi'nin mirasçısı *sagîr* (küçük) Hasan'ın vasisi Hüseyin Çelebi b. Abdullah, 1608 Ocak ayında (H 1017 Ramazan) mahkemeye başvurmuştur. Vasi Hüseyin Çelebi, Hasan'a babasından kalan *Gelincik Çarşısı'nda* bulunan dükkânın Celâli istilasında yandığını bildirmiş, dükkânı yine çocuğun malından kullanarak yaptırmak için mahkemeden izin istemiştir. Mahkeme dükkânın tamiri için çocuğun malından tamirin *kifâyeti kadar* kullanılmasına müsaade etmiştir (BŞS, A180: 74).

Celâli tahribatının bazı ibadethanelere de yansıdığı tespit edilmiştir. Kazzazoğlu Vakfı'nın kâtibi Ali Çelebi 1608 Temmuz ayında (H 1017 Rabiulevvel) mahkemeye gelerek vakıftan olup, Meydancık Mescidi olarak bilinen mescidin kapısı, penceresi ve sair yerlerinin Celâli Kalenderoğlu eşkiyası tarafından tahrip olunduğunu ve bu saldırı sırasında mescidin çatısındaki kurşunların zayi olduğunu bildirmiştir. Mahkemeden üzerine *âdem* göndererek tamiri için gereken miktarın tahminini talep etmiştir. (BŞS, A180: 35).

Celâlilerin zarar verdiği bir diğer ibadethane de Tuz Pazarı Mahallesi Mescididir. Tuz Pazarı Mahallesi Mescidine müteveli olan Abdullah Halife b. Abdi 1608 Şubat ayında (H 1017 Şevval) mahkemeye gelerek, mescidin mihrabının *bi-emri'llahi Te'âlâ* (Allah'ın emri ile) Celâli istilasında yandığını ve tamamen harap olduğunu bildirmiştir.

Bunun üzerine Tuz Pazarı mescidi mütevellisi hasar tespiti yapıp muhtemel tamir ücretinin tahminini talep etmişlerdir (BŞS, B26: 32).

Celâliler tarafından tahrip edilen ibadethanelerden birisi de Hoşkadem-i Makramevi Mahallesi mescididir. Mescit vakfı mütevellisi El-Hac Süleyman ve mahalle halkından bir grup mahkemeye gelerek Bursa Celâliler tarafından istila edildiğinde mahalleleri mescidin tamamen yandığını bildirerek, Müslümanların bir araya gelerek namaz kılacak yerlerinin olmadığından şikayet etmişlerdir. Mahkemeden tamiri için ne kadar akçe gerektiğinin tespit edilmesini isteyen mahalleli, 24.000 akçe ile tamir edileceği tahmini üzere ellerinde bu kadar paranın olmadığını bildirerek ellerindeki miktarın “*rakabe*” edilerek yani paralarının işletilerek camilerinin tamir olunması için izin ve icazet istemişlerdir (BŞS, B26: 5). Bugün Yeşil civarlarında olan Şeyh Abdurrahman Mescidi de Celâliler tarafından tahrip olunan mabedlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Kepecioğlu, 2009a: 49)

Celâlilerin dolaylı olarak bazı ibadethanelere de zarar verdikleri gözlemlenmektedir. Celâlilerin tahribatı, doğrudan camiye ya da mescide değil, onlar için vakfedilen bazı mülklere olmuştur. Dolayısıyla bu ibadethanelerin masraflarının karşılanması, imam, müezzin maaşlarının verilmesi gibi maddi meseleler, bir probleme dönüşmüştür. Aynı zamanda vakıf mülklerini tasarruf edenler de tahribattan mağdur olanlardır.

Tayyib Hoca Mahallesi Mescidi Vakfının mütevellisi Musa b. Abdüsselam, 1608 Ağustos ayında (H 1017 Rabiulevvel) mahkemeye gelerek aynı mahallede bulunan mescit vakfı mülkü olan bir evin Celâli istilas sırasında tamamen yandığını bildirmiştir. Evin tamirinin mümkün olmadığını söyleyen müteveli, arsanın satılması için izin ve icazet istemiştir (BŞS, B26: 22).

İbadethane sayılmasa da hem halk için kutsal yerlerden biri hem de İmparatorluk için derin sembolik manaya sahip, Sultan (Çelebi)

Mehmet türbesi de Celâli istilasından etkilenen yapılardandır. Sultan Mehmed Evkafı mütevellisi Mehmed Bey Mayıs 1608'de (H 1017 Muharrem) mahkemeye gelerek türbenin *kubbesinin tâcı, kazzâz dükkânı ve yanında olan mahzenleri ile bezzâz dükkânları ve yanındaki mahzenlerinin* Celâli vakıasında yandığını haber vermiştir. Mahkemedен üzerine *âdem* gönderip, *ne miktâr akçe ile tâmir olunur tahmîn olunmasını* talep etmiştir. Bunun üzerine Mevlânâ Osman Efendi ile hassa mimarlarından El-Hac İbrahim b. Bayram ve defterde isimleri yazılı olan diğer Müslümanlar türbeye gitmişler ve hasar gören bu yapıların tamirlerinin toplamda 207.400 akçeye mümkün olduğunu bildirmişlerdir (BŞS, A180: 13).

Medreseler de ibadethaneler gibi Bursa'da yaşanan Celâli İsyanlarından etkilenen yapılardan olmuştur. Ağustos 1608'de (H 1017 Rabiulahir) mahkemeye başvuran Müderris Mevlânâ Ahmed Efendi, Paşa Çelebi'nin evlatlarından olduğu gibi aynı zamanda Paşa Çelebi Vakfı'nın da mütevellisidir. Ahmed Efendi, Paşa Çelebi'nin Bursa'da inşa ettirdiği ve Gökdere Medresesi olarak bilinen medresesinin bir kısmının zaman içerisinde, bir kısmının da Celâli istilasında yanıp harap olduğunu bildirmiştir. Mahkemedен üzerine adam gönderip tamirinin muhtemel fiyatının tespit edilmesini talep etmiştir. Ayrıca vakıf malından olup, Tatarlar Mahallesinde olan bir kâr hane ve yanında bulunan üç adet dükkân da Celâli istilasında harap olmuştur. Vakıf bunların icareteyn usulü ile kiralayarak yaptırmaya karar vermiştir (BŞS, B26: 37).

Görüldüğü gibi Gökdere Medresesi hem kendi binasının tahribi hem de vakfına bağlı bulunan bina ve dükkânların zarar görmesi ile Celâli isyanlarından etkilenen vakıf mallarından birisidir. Gökdere Medresesi ile aynı kaderi paylaşan bir diğer medrese de bugün Yıldırım ilçesinde bulunan Molla Yegân Medresesidir.

Molla Yegân Medresesi, Mescidi ve Zaviyesi Celâîi olaylarında tamamen harap olmuş ve bu yapıların tamiri ancak 1613'te mümkün olmuştur. (Kepecioğlu, 2009c: 241) Tamirin bu kadar gecikmesi muhtemelen ekonomik yetersizlikten ileri gelmektedir. Buna dair bir ipucu Şubat 1608'de (H 1017 Şevval) tarihli mahkeme kaydında görülmektedir. Merhum Molla Yegân tarafından bina ettirilen medresenin müderrisi ve Vakfın mütevellisi olan Mevlânâ Ahmed Efendi, mahkemeye gelerek vakıf malından olan Karaman Köyü yakınlarındaki dört göz değirmenin Celâîi istilasında yanıp tamamen harap olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine mahkemeden âdem gönderilip, ne miktar akçe ile tamirinin mümkün olduğunun tahmin edilmesini talep etmiştir. Mahkeme tarafından gönderilen heyet bu dört değirmenin en az 10.000 akçe ile tamirinin mümkün olduğunu ifade etmiştir (BŞS, B26: 99).

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla bazı vakıf ve mahallelerin, diğerlerine göre daha fazla zarar gördükleri tespit edilmiştir. Buna örnek gösterebilecek hem vakıf hem de mahalle Başcu İbrahim Vakfı ve Mahallesidir. 1608 Şubat ayında (H 1017 Şevval) mahkemeye gelen Başcu İbrahim vakfı mütevellisi İbrahim Çelebi b. Bali Kayhan Çarşısı yakınlarında olan, Doğangözü Hanı olarak da bilinen Başcu İbrahim Hanı'nın kapısının Kapan Hanı ile bitişik olduğu ve Celâîi istilasî esnasında Kapan Hanı'nın zarar görmesi nedeniyle bu kapının yıkıldığı belirtilmiştir (BŞS, B26: 95). Aynı vakfın mütevellisi takriben bir ay sonra 1608 Mart ayında (H 1017 Zilkade) mahkemeye gelerek, Doğangözü Hanı'nın bazı yerleri ile batı tarafında olan duvarının yandığını ve yine Başcu İbrahim Camiinin kubbesi, minaresi ve hamamının yandığını bildirmiştir. Bunun üzerinde hasar tespiti yapmak üzere giden keşif heyeti bunların tamamının en az 95.000 akçe ile tamir olabileceğini bildirmiştir (BŞS, A180: 58). Yine aynı mahallede aynı vakfa ait bir fodula kârhanesinin Celâîi isyanları sırasında zarar gördüğü söyleyerek, tamiri için izin ve icazet istenmiştir (BŞS, A180: 114).

Bu iki kayda bakıldığında Celâliler ile ilgili önemli bir bilgiye ulaşılmaktadır. Celâliler aynı yerlerdeki tahribatlarını bazen tek seferde değil, aynı bölgeye birkaç defa gelerek de yapabilmektedirler. Bu sebeple haritası gösterilen (Bkz. Ek 1) Celâli tahribatlarını tek seferde zuhur etmiş olarak değerlendirmemek gerekmektedir.

Bursa'nın sembollerinden olan Ulu Cami ve civarı da Celâli isyanlarından en çok etkilenen yerlerden olmuştur. Yukarıda Ulucami ya da Cami-i Kebir civarındaki bir kahvehanenin Celâli istilasında yandığı belirtilmişti. Bununla birlikte Sultan Orhan Vakfı'ndan olup, Cami-i Kebir'e bitişik mücellit ve sahaf dükkânları da yanmıştır (BŞS, A180: 12). Ayrıca başka bir hükümde de Cami-i Kebir'in bazı mevzilerinin harap olduğundan bahsedilmiştir (BŞS, A180: 94). Bu belgede Celâli ya da eşkıya bahsi geçmezken aynı dönemlerde etrafında bu kadar tahrip olan caminin kendisinin zarar görmemesi pek muhtemel görünmemektedir.

Galle Bazarı da Celâli istilasından en çok etkilenen mekânlardan biridir. Ekim 1608'de (H 1017 Cemazeyilahir) tarihli kayıтта Arslanzâde Vakfı mütevellisi El Hac İbrahim b. Mustafa mahkemeye çıkararak, Celâli istilasını vakıf mallarından olup, Galle Bazarı yakınlarında Keçeciler Çarşısı'nda olan iki dükkânın yandığını ve tamire muhtaç olduğunu belirtmiştir. Mahkemedem, diğer mütevelliler gibi tamir masrafının yetkililerce tahmin edilmesini talep etmiştir. Keşif heyeti en az 5500 akçe ile tamirin mümkün olacağını kaydetmiştir (BŞS, A180: 50). Müteveli yine aynı ay içerisinde mahkemeye gelerek, Galle Bazarı yakınlarında vakıf malından olan bir maytap dükkânının Celâli istilasında yandığını, bu yangından ötürü de vakıf malından olan üç hanenin tahrip olup tamire muhtaç olduğunu belirtmiştir (BŞS, A180: 51). Yine Galle Bazarı'nda, Ali Paşa Evkafı'ndan olan dükkânların bazı mevzileri Celâli istilasında tahrip olmuştur. Vakıf mütevellisi mahkemeye gelerek keşif talebinde bulunmuştur (BŞS, B26: 83).

Eski Galle Bazarı da Celâliler tarafından en çok tahrip edilen mekânlardan birisidir. Hatice Hatun Vakfından olup, Eski Galle Bazarı'nda vaki olan bir arpacı dükkânı Celâli istilasında tamamen yanmıştı. Bu dükkân tamiri karşılığında icara verilmiştir (BŞS, B26: 91). Yine burada Bayındır Paşa Evkafı malı olan üç dükkân da Celâli istilasında yanan yapılar arasındadır (BŞS, A180: 86). Galle Pazarlarının Celâliler için hayati öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Türlü zahireleri ihtiva eden bu han, Celâli ordularının iaşesini sağlayan önemli bir yapıdır.

Bursa'nın önemli ticaret noktalarından Kayhan Çarşısı da bu istilalardan en çok etkilenen yerlerden biridir. 1608 senesi Şubat'ında (H 1017 Şevval) mahkemeye gelen Mehmed b. Hüseyin, Zaviye-i Zeyniye Vakfından olup, kendi tasarrufunda bulunan Kayhan Çarşısındaki dükkânının Celâli istilasında tamamen harap olduğunu bildirmiştir (BŞS, B26: 107). Yine Kayhan Çarşısında bulunan ve Kazzazoğlu Hüseyin Paşa vakfı mülkünden olan 3 dükkân da Celâli istilasında binaları kalmayacak şekilde tamamen tahrip olmuştu (BŞS, A180: 36). Aynı vakfın Kayhan Çarşısında olan başka bir dükkânının yine bir ay sonra tahribata uğradığı da sicillerde kayıtlıdır (BŞS, A180: 40). Yukarıda bahsedilen Başçu İbrahim vakfına ait Kayhan Çarşısı yakınlarındaki odalar yanarak tahrip edilenler arasındadır. (BŞS, B26: 95) Katır Hanı Celâli istilasından belki de en çok etkilenen yapı idi. Han tamamıyla yıkılmıştı. Bu handa kebe ve keçelerin satışı yapılmaktaydı. (Ergenç, 2014: 36)

Sultan Orhan Vakfı da Celâli istilasından etkilenmiştir. Ağustos 1608'de (H 1017 Rabiulahir) mahkemeye gelen Mustafa b. Mehmed, Uzun Çarşı'da bulunan Merhum Sultan Orhan Vakfı mülklerinden olup, kendisinin tasarrufunda olan *maytab dükkânının* Celâli istilas sırasında yandığını bildirmiştir. Bu dükkânın kiracısı Mustafa dükkânı kendi parası ile yaptırdığını ve harcadığı miktarın keşfi için mahkeme tarafından üzerine âdem gönderilmesini talep etmiştir (BŞS, B26: 36).

Celâliler sur dışında bu kadar yapıya zarar vermişken, sur içinde de bir kısım tahribatta bulunmayı başarmışlardır. Ancak genel olarak sur içinde büyük bir zarara neden olduklarını söylemek zordur. Kale içinde asayiş problemleri dışında Celâli etkisi pek görünmese de Ağustos 1608'de (H 1017 Şaban) tarihinde mahkemeye gelen Bursa Kalesi mahallelerinden Çerağ Bey Mahallesi Mescidi imamı ve aynı zamanda mütevellisi olan Ali Çelebi, Kazzazhane yanında birbirine bitişik üç dükkânın Celâli istilasını sırasında tamamen yandığını ve binasından eser dahi kalmadığını söylemiştir. Üzerine mahkemeden adam gönderilmesini ve eğer izin verilirse bu harap binaların arazilerinin kiraya verilmesini talep etmiştir. Keşif için giden Mevlânâ Ahmed Efendi ve hassa mimarlarından El-Hac İbrahim bin Bayram ile zeyl-i kitapta isimleri yazılı olan Müslümanlar bu üç dükkânın harap olduğunu ve binalarından eser dahi kalmadığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine mütevelliyeye talep ettiği konuda izin ve icazet verilmiştir (BŞS, B26: 73).

Sonuç

Celâlilerin Bursa'da neden oldukları hasarın azımsanamayacak derecede olduğu görülmektedir. Uludağ kütlesi eteklerinde doğu-batı doğrultusunda büyüyen Bursa, Celâliler tarafından kuşatıldığında yaklaşık 40 farklı noktanın tahrip edildiği tespit edilmiştir. Bunların pek çoğu vakıf veya ticari binalardır. Elbette özel mülklerden ziyade vakıf mülklerinin hasar tespitlerinin mahkemeye yansması doğaldır. Bazı binaların tamirinin kira karşılığı yapılması ve tarafların bunun mahkemede tasdik ettirmesinin ve vakıf bütçesinden kullanılacak miktarın sicile kayıt olunmasının gerekliliği gibi zorunluluklar bunların mahkemede daha görünür olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu durumun bir nedeni de Celâlilerin küçük haneler yerine getirisi daha yüksek yerlere baskın yapmalarıdır. Bu tutumla Celâlilerin kendileri için daha kârlı olan yolu seçtikleri muhakkaktır. Eski ve Yeni Galle Pazarlarında yani tahıl ve paranın bol olduğu yerlere, Kayhan, At Pazarı gibi ticaret noktalarında tahribatın fazla olması tesadüf değildir. Böyle

yerler büyük Celâli ordularının sürdürülebilirliği için hayati önem taşımaktadırlar.

Celâlilerin tahribatta bulunduğu yerlerin şehrin sadece doğu kısmında olduğu görülmektedir. Şehrin batısında yer alan binaların Celâliler tarafından tahrip edildiğine dair şikâyete yahut bir ize rastlanmamıştır. Celâliler en doğuda bugün Yıldırım ilçesi dâhilindeki Molla Yegân Medresesi'ni, en batıda da Kale içindeki Çerağ Bey Mahallesi'ni tahrip etmişlerdir. Doğuda saldırı olup batıda olamamasının nedenini anlamak için coğrafyaya bakmak faydalı olacaktır. Öncelikle Celâliler, şehrin doğusunda bulunan Atıcılar mevkiine üs kurmuşlardır. Ayrıca şehrin doğusu daha dağlık ve ormanlıkken batısında daha çok ova bulunmaktadır. Bu da ani bir baskın anında Celâli'lere kendilerini daha çabuk koruma imkânı sağlamaktadır. Yine ticari merkezlerin ve şehrin gelişmiş tarafının daha çok doğu kısımda yer alması da bu bölgeyi Celâliler için daha cazip kılmaktadır.

Celâliler Bursa Kalesi içine yani surlarla çevrili bölgeye girememişlerdir. Ancak yine de surlara birkaç defa saldırı yapıldığı tespit edilmiştir. Sur içinde sadece Çerağ Bey Mahallesi içinde bir tahribatta bulunmuşlarsa da sur genelinde başarılı bir tahakküm kuramamışlardı. Ancak Celâlilerin böyle bir amaçlarının olup olmadığı da tartışma konusudur. Celâlilerin amaçları düşünüldüğünde, Bursa kalesinin alınması elbette tüm şehrin ele geçmesi manasına geleceğinden faydalı olacaktı. Ancak yine de kısa sürede geleceği bilinen Osmanlı ordularına karşı şehir savunması yapacak tecrübe ve ona uygun silahları bulunmayan Celâliler için, şehri tamamen almaya kudretleri olduğu düşünülse bile bunun ne kadar cazip olduğu tartışmalıdır.

Bugüne değin yapılan çalışmaların çoğunda Bursa'da Celâli tahribatının diğer Anadolu şehirlerine nispetle daha az olduğu düşünülmüştür (Faroqhi, 1988: 13). Amasya gibi daha kırsal bölgeler ile karşılaştırıldığında, Celâlilerin Bursa'da daha az tahripkâr olduklarını

iddia etmek doğru olacaktır, lakin Ankara gibi daha zengin ve daha merkezi şehirlerle karşılaştırıldığında ise Bursa'daki yıkımın daha az olduğunu iddia etmek doğru değildir.¹⁹ Ancak Bursa'nın Anadolu şehirleri içinde en zengini olması, pek çok selâtin ve vüzerâ vakfına ev sahipliği yapması ve Osmanlı hafızasındaki yeri ve önemi bu tahribatın etkilerinin kolayca üstesinden gelmesini sağlamış olmalıdır.

Celâliler Osmanlı ordularının Bursa üzerine gelmesi ile beraber burayı terk etmişlerdir. Bunun bir sebebi Bursa'da hedeflerine ulaşmamış olmaları dolayısıyla da hedefleri önündeki en büyük engel olan Kuyucu Murad Paşa'yı ortadan kaldırma hevesidir. Diğer bir sebebi ise, Bursa'yı muhafaza edenler ile yeni gelen Osmanlı ordusunun birleşmesine müsaade etmeden oradan uzaklaşarak, kendi istedikleri yerde ve kendi usullerince savaşmak arzusu olmalıdır. Böylelikle Mihaliç yakınlarında Osmanlı ordusu bir kez daha Kalenderoğlu Mehmed'in Celâlilerine mağlup olmuştur.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

¹⁹ Ankara'da da Bursa'dakine benzer bir durum yaşanmıştı. Kroniklerde Celâli tahribatı az gibi görünürken siciller incelendiğinde Ankara'nın kale dışındaki Karaoğlan-Saman Pazarı-Karacabey Hamamı hattı tamamen tahrip olmuş, yakılıp yıkılmıştı (Akdağ, 2017: 463-464).

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Bursa Şer'îye Sicilleri:

B.Ş.S., A-180.

B.Ş.S., B-25.

B.Ş.S., B-26.

Telif Eserler

Abacı, N. (2001). *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun uygulanması (17. yüzyıl)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Agoston, G. (2005). *Guns for the Sultan; military power and the weapons industry in the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.

Akdağ, M. (2017). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası Celâîi İsyanları*. Yapı Kredi Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi demografi çalışmaları ve Osmanlı tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, 10(1), 1-25.

Barkan, Ö. L. (1970). XVI. asrın ikinci yarısında Türkiye'de fiyat hareketleri. *Belleten*, (34), 557-607.

Barkan, Ö. L. (1975). The price revolution of the sixteenth century: a turning point in the economic history of the Near East. *International Journal of Middle East Studies*, (6), 3-28.

Barkey, K. (1999). *Eşkıyalar ve devlet, Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi*. (Çev: Z. Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bilgin, A. (2006). *Osmanlı taşrasında bir maliye kurumu Bursa Hassa Harc Eminliği*. Kitabevi Yayınları.

Braudel, F. (1993). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası: II. Felipe döneminde*. (Çev: M. A. Kılıçbay), İmge Kitabevi.

Cook, M. A. (1972). *Population pressure in rural Anatolia 1450-1600*. Oxford University Press.

Çiftçi, C. (2000). Osmanlı-Avusturya Savaşları esnâsında Bursa halkının avârız türü vergi yükünden örnekler. *Osmanlı Araştırmaları*, 20(20), 247-268.

Çiftçi, C. (2004). Osmanlı döneminde İstanbul'un iaşesinde Bursa'nın rolü. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (16), 151-171.

Çiftçi, C. (2005). Erken Osmanlı döneminde Bursa'nın dış ticaret bağlantıları. C. Çiftçi (Ed.), *Osmangazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri" Bildiri Kitabı* içinde (147-169. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Çizakça, M. (1980). A short history of the Bursa silk industry (1500-1900). *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 23(1/2), 142-152.

Darling, L. (1996). *Revenue-raising and legitimacy; tax collection and finance administration in the Otoman Empire 1560-1660*. E. J. Brill.

Ergenç, Ö. (2014). *XVI. yüzyılın sonlarında Bursa*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Faroqi, S. (2004). Krizler ve değişim 1590-1699. H. İnalçık, D. Quatered (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde (543-743. ss.), Eren Yayınları.

Faroqi, S. (2008). *Osmanlı dünyasında üretmek, pazarlamak, yaşamak*. (Çev: Ö. Türesay, G. Çağlalı Güven), Yapı Kredi Yayınları.

- Gerber, H. (1988). *Economy and society in an Ottoman city: Bursa, 1600-1700*. The Hebrew University Press.
- Griswold, W. J. (2011). *Anadolu'da büyük isyan 1591-1611*. (Çev: Ü. Tansel), Kırmızı Yayınları.
- İnalcık, H. (1960). XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar. *Belleten*, XXIV(93), 45-102.
- İnalcık, H. (1985). Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700. *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, 283-285.
- İnalcık, H. (2005). *Osmanlı'da devlet hukuk adalet*. Eren Yayınları.
- İslamoğlu, H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve köylü*. İletişim Yayınları.
- Kaçan Erdoğan, M. (2003). Karayazıcı isyanı. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 53-66.
- Kepecioğlu, K. (2009a). *Bursa kütüğü*. Bursa Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Kepecioğlu, K. (2009b). *Bursa kütüğü*. Bursa Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Kepecioğlu, K. (2009c). *Bursa kütüğü*. Bursa Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı- İran siyasi münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Lowry, H. W. (2004). *Seyyahların gözüyle Bursa*. Eren Yayınları.
- Murphey, R. (1999). *Ottoman warfare, 1500-1700*. UCL Press.

- Orbay, K. (2012). Emir Sultan (Mehmed El- Buhari) Vakfının mali tarihi (1608-1634). *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 23-42.
- Öcalan, H. B. (2012). *Seyahatname'ye göre ruhaniyetli şehir Bursa*. Bursa İl Özel İdaresi.
- Özel, O. (2004). Population changes in Otoman Anatolia during the 16th and 17th centuries: The “demographic crisis” reconsidered”. *International Journal of Middle East Studies*, 36(2), Cambridge University Press, 183-205.
- Rogers, C. J. (1995). The military revolution in history and historiography. C. J. Roggers (Ed.), *Military Revolution Debate*, Westview Press, 1-10.
- Şahin, T. (2017). *Celâîî kuşatmasında Bursa*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uluçay, M. Ç. (1944). *XVII. asırda Saruhan'da eşkıyalık ve halk hareketleri*. Resimli Ay Matbaası.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da isyan iklimi, erken modern dönemde Celâîî İsyamları*. (Çev: N. Elhüseyni), Alfa Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Although the 17th century was called the period of stagnation for a long time in Ottoman history, most of today's historians agree that this naming is wrong. It is not surprising that historiography based on military achievements considers this period when the conquests were relatively stopped as a "stagnation". However, six of the ten sultans who ascended the throne during the 17th century was dethroned and two of them were murdered. In addition, in this period, a sultana and three sheikh al-Islam were killed. In the 17th century, many innovations and changes were experienced both in the world and in the Ottoman Empire such as military revolution, population pressure, price revolution, climate change. These changes and transformations manifested in different ways in Ottoman society from the middle of the late 16th century and soon gave birth to a great turmoil, called the Celâîi Rebellions in Ottoman Anatolia.

It is seen that people from almost every class of society participated in the Celâîi Rebellions, which did not directly target the dynasty or the state. Although it is difficult to argue that the participants gathered around a common goal, it can be thought that the desire of them to have better living conditions lies at the root of the Celâîi Rebellions. On the other hand, it is possible to say that the invasion of Bursa by the Celâîis was within the scope of certain purposes. Bursa has been a significant negotiation element for the Celâîis who wanted to get good ranks by negotiating with the Ottoman government. Bursa, the largest city in Anatolia, one of the most important trade cities of the empire and a culturally important centre due to being the first capital, was invaded in 1607 by Celâîi troops led by Kalenderoğlu Mehmed. During this time, Kalenderoğlu's envoys went to Istanbul and negotiated a new administrative rank for him. During the invasion, which lasted about two months, most of the eastern part of the city was destroyed.

When Bursa was besieged by the Celâîis, it was determined that it was destroyed at about 40 different points. Many of these were foundations or commercial buildings. Unlike private properties, the requirement for foundation properties to obtain permission from the court for any renovation process has ensured that the damage assessments of foundation buildings were reflected in the court. In addition, one of the reasons for this situation is that the Celâîis raided those places which were more profitable than individual houses.

Moreover, it is seen that the places where the Celâîis destroyed only in the eastern part of the city. No complaints or traces were found that the buildings in the west of the city were destroyed by the Celâîis. While the east of the city is more hilly and forested, there are more plains in the west. Therefore, the east of the city provides

the Celâîis with the opportunity to find shelter more easily in case of an attack of the state. In addition, the fact that the commercial centers are mostly located in the eastern part makes this region more attractive for the Celâîis.

In most of the studies up until now, it has been thought that the destruction of Celâîis in Bursa is less than in other Anatolian cities. Compared to more rural areas like Amasya, it would be correct to argue that the Celâîis were less destructive in Bursa. However, it is hard to say that the destruction in Bursa is less when compared to richer and more centralized cities such as Ankara. The fact that Bursa is the richest city among Anatolian cities must have enabled it to easily overcome the effects of this destruction. In this study, which was prepared based on Bursa Court registries and contemporary literature, it was determined that the destruction of Bursa was more than known. In addition, in this study, the damaged structures in Bursa during the Celâîi invasion were also mapped.